

Dr. ÉGETŐ Emese
egyetemi docens
József Attila Tudományegyetem
Politikai Gazdaságtani Tanszék
/Magyarország, Szeged/

A SZÖVETKEZETI GAZDÁLKODÁS VÁLTOZÁSAI ÉS A VÁLLALATI FORMA

Először is mentegetőznöm kell amiatt, hogy jogász-konferencián közgazdász létemre szót kértem. Szolgáljon mentésemül, hogy magam is ezzel a témával foglalkozom - ha más oldalról is - és közgazdász körökben legalább annyi vita, ellentétes nézet él a szövetkezetek jövőjét illetően, mint a jogászok között /de az is lehet, hogy eggyel több/. Be kell látniuk, hogy nagyon nehéz lett volna megállni, hogy szót kérjek, különösen akkor, ha olyan sok érdekes véleményt, megállapítást hall az ember - a saját területén vitatott kérdésekkel kapcsolatban - mint ezen a konferencián.

Az alapkérdés - ha leegyszerűsítjük a problémát - a következőképpen fogalmazható meg: "meddig szövetkezet a termelőszövetkezet?" Pontosabban: a fejlődés perspektíváját tekintve megmarad-e szövetkezetnek a mezőgazdasági termelőszövetkezet, vagy átalakul valami mássá - pl. egységes szocialista tulajdonná, vagy vállalati tulajdonná. Ehhez a kérdéshez szeretnék én is hozzászólni, nem annyira a tulajdonforma, mint inkább a gazdálkodási forma, a vállalat, a vállalkozás szempontjából.

A szövetkezeti szektor fejlődéséről, perspektívájáról folytatott viták feléléde az utóbbi időszakban minden bizonnyal annak a fejlődésnek tudhatók be, amelyet a termelőszövetkezetek elértek. Egyfelől külső kapcsolataik - a horizontális és vertikális integráció - változatos formáinak meg-

jelenése, másfelől belső viszonyaik - mindenekelőtt a technikai-gazdasági viszonyok - fejlődése következtében a közös gazdaságok vállalatszerű gazdálkodásának erősödése úgy tűnik új helyzetet teremtett.

A termelőerők fejlődése nemcsak a mezőgazdaságon belül tette szükségessé a szövetkezetek társulásait /termelési rendszerek és a közös vállalkozások különböző formáit/, hanem kényszerítő erővel hat az alapvetően szövetkezeti mezőgazdaság és az állami élelmiszeripar integrációjára is. Milyen jellegű legyen, milyen alapon működjön az a közös vállalat /vagy vállalkozás/, amelyben állami és szövetkezeti vállalatok vesznek részt? A régi kérdés¹ most alternatív módon vetődik fel: a közös vállalat vagy állami lesz, vagy szövetkezeti jellegű, ezért azután a tulajdoni integráció végső soron vagy a szövetkezeti tulajdon államosítását, vagy pedig az állami tulajdon csoporttulajdonná változását jelenti. Valószínűleg ez az oka annak is, hogy újabban néhány közgazdász felveti azt a lehetőséget is, hogy nemcsak a kommunizmusban, hanem már a fejlett szocializmus időszakában kialakulhat a termelési eszközök egységes szocialista össznépi tulajdona.²

A termelőszövetkezetek belső fejlődése, a mezőgazdaság iparosodása, a vállalatszerű gazdálkodás fejlődése ugyanakkor azt eredményezte, hogy a közös gazdaságok működése, sőt azok központi szabályozása egyre kevésbé tér el az állami vállalatokétól. A vállalati jelleg erősödése szülte minden bizonnyal az olyan nézeteket, mely szerint pl. "pusztán politikai döntés kérdése a szövetkezeti szektor léte."

Egyetértve mindazokkal, akik úgy vélik, hogy még nincs itt az ideje a szövetkezeti szektor "elhalásának", két összefüggésre szeretnék rámutatni.

Először: a két tulajdonforma közeledése nem okvetlenül jelenti a vállalati forma azonosulását. A gazdálkodás szövet-

kezeti formája nem zárja ki a vállalati gazdálkodást. Sőt, legalább is a mezőgazdaságban "klasszikus" szövetkezeti típusnak éppen azt tekinthetjük, ahol a kisüzemek kooperációja specializált közös vállalat létrehozását eredményezte. /Rendszerint feldolgozó, beszerző-értékesítő tevékenység folytatására./

Hazai gyakorlatunkban a mezőgazdasági szakszövetkezetek a tipikus példái ennek, ahol a termelőszövetkezetekénél ugyan jóval kisebb méretű közös tevékenység eleve vállalati jellegű volt. /Sokkal hamarabb, mint a tsz-ek közös gazdaságainak tevékenysége./ A szövetkezet tehát, mint gazdálkodási forma lényegéből adódóan nemcsak a nagyüzem és a kisüzem integrációjának, hanem a közös vállalat és a családi gazdaság összekapcsolásának, kooperációjának formája is. Éppen ezért válhatott a mezőgazdaság szocialista átalakítása legmegfelelőbb formájává is. A csoporttulajdon életképessége és hatékonysága - amelyet az elmúlt időszak látványos fejlődése a mezőgazdaságban igazolt - azon a rugalmasságon alapszik, amely a koncentráció és centralizáció által megkövetelt vállalati gazdálkodást összekapcsolja a kis családi gazdaságok integrációjával. Sőt, ugyanez a jellemző vonás - a koncentráció és az integráció rugalmas összekapcsolásának képessége - teszi alkalmassá a szövetkezetet a vállalatok közötti együttműködésre is. /Társulások, közös vállalkozások. Részleges centralizáció./

A termelőszövetkezetek közös gazdaságainak természetesen vállalattá kell válniuk, s fejlődésük ebben az irányban is halad. Igen nagy kár lenne azonban, ha ez a fejlődés egyben a szövetkezetek rugalmasságának, kooperatív jellegének, az integráció formájára való alkalmasságának elvesztését is eredményezné.

Vállalati gazdálkodás viszont igen különböző szervezeti keretek között létezhet. Az állami tulajdon jelenlegi

szervezeti formája is egy lehetséges forma a csoporttulajdon számára is. Csakhogy ez a forma rendkívül merev, s egyre inkább bebizonyosodik róla, hogy alkalmatlan arra, hogy integrációs folyamatok és a termelő egységek közötti kooperáció hatékony formája legyen. A nagyvállalat és tröszt rendszer - amint ez hazai irodalmunkban egyre határozottabban megfogalmazódik - nemhogy elősegítén, inkább gátolja a vertikális integrációt /pl. élelmiszer élelmiszer-gazdaság/, és elsorvasztotta /"lenyelte"/ a kisüzemeket az iparban anélkül, hogy ez a termelés tényleges koncentrációját, hatékonyságát és szervezettségét lényegesen javította volna. Így azután semmi esetre sem tekinthetnénk fejlődésnek, ha a termelőszövetkezeti közös gazdaságok vállalati jellegének erősödése az állami vállalat mai formájához való közeledést jelentené. Főként a kisüzem, a háztáji integrálása az ami problémát okozna: ha ez elsorvad, akkor lehet hogy lesznek jövedelmező mezőgazdasági - vagy inkább nem is tisztán mezőgazdasági - nagyvállalataink, de nem lesz életképes mezőgazdaságunk. /Nem lesz aki megtermelje a nagyüzemileg nem jövedelmező, munkaigényes, a nem, vagy nehezen gépesíthető termékeket./

A nagyüzem és a kisüzem integrációjával kapcsolatos a másik összefüggés is, amelyre fel szeretném hívni a figyelmet. A termelőszövetkezeti közös gazdaság integrálja ugyan a háztájit, mint kisüzemet, de nem integrálja, mint vállalkozást.

A termelőszövetkezeteken belül a nagyüzem és a kisüzem - a közös és a háztáji - szerves egységet alkot. Nemcsak azért, mert kialakult az a sajátos munkamegosztás - ha úgy tetszik specializáció - közöttük a termékek vonatkozásában, amely "profiljukat" jellemzi, hanem főként azért, mert a közös gazdaság egyre inkább betölti az integrátor szerepét is: támogatja, szervezi a kisüzemek tevékenységét.

Ez a szerves egység azonban csak a tevékenységre, pontosabban a technikai-gazdasági viszonyokra vonatkozik, az elsajátítási viszonyokra már nem. Lehetséges, hogy a háztáji a termelés szempontjából "csak" egy üzem ága a termelőszövetkezetnek, a jövedelmi és érdekeltségi viszonyok szempontjából azonban már egészen más a helyzet.

A háztáji, akárhogyan is nézzük, ha árutermelő kisüzem - már pedig az, - akkor vállalkozás is: családi vállalkozás. A közös gazdaság és a családi gazdaság integrációjáról, szerves egységéről akkor beszélhetünk, ha kölcsönös érdekeltség fűzi össze őket.

Mennyiben érdekelt a háztáji tevékenységben a közös gazdaság? Érdekelt, mert a háztáji leköti azt a munkaerőt, amelyre a közösnek szüksége van, de kihasználni állandóan nem tud. Érdekelt, mert tagjai így /egyéni munkával/ megszerezhetik azt a jövedelmet, amit a közösben végzett munka révén nem tudnak megszerezni.

Legalább ennyi ellenérdek is fűződik a közös részéről a háztájijához. Igaz, hogy jogilag a háztájiban végzett munka is közös munkának számít, de a közös gazdaságnak mégsem mindegy, hogy a tag mikor, hol és mennyit dolgozik. /Főleg munkacsúcsok idején./ A közös gazdaságnak ugyanis csak a közösben végzett munkából származik jövedelme, a háztájiból nem. /Létezik ugyan ennek is bizonyos formája - a nagyüzemi feláron való osztozkodás, - de ez csak a közösen keresztül értékesített termékekre vonatkozik./ A háztáji tehát semmi esetre sem magángazdaság, de a közöstől elkülönült családi gazdaság: az innen származó jövedelem csakis a tagé, abból semmilyen rész nem illeti meg a közös gazdaságot.

Ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy a háztáji termelési bázisa a közös gazdaság, akkor az is kiderül, hogy a közösnek fejlesztéseinél figyelembe kell venni a kisüzemek szükségleteit is. A közös által nyújtott szolgáltatásokért, ki-

adott termékekért, árukért ugyan fizet a tag, de ez semmi esetre sem tekinthető jövedelmező befektetésnek a közös részeséről. A közös gazdaság számára sokkal kifizetődőbb, ha a háztáji támogatása helyett jövedelmező mellék-, vagy nem-mezőgazdasági üzemágot létesít és ott köti le az ideiglenesen szabad munkaerőt. Ott ugyanis nemcsak munkadíj, hanem fejlesztési alapja is keletkezik.

A vagyoni hozzájárulás hiánya a termelőszövetkezetekben így azt eredményezi, hogy addig, amíg a tag a családi gazdaságból származó jövedelme erős pozitív korrelációt mutat a közös gazdaság támogatásával, addig a közös gazdaság jövedelmét egyáltalán nem befolyásolja /vagy csak negatív irányban/ a háztájiban keletkező jövedelem. Valószínűleg ennek tudható be, hogy a szakszövetkezetekben, ahol van vagyoni hozzájárulás - a vagyoni részesedést pedig éppen úgy nem fizetik, mint a tsz-ek a 60-as években a földjáradékot - a tagi gazdaság integrációja a jóval kisebb közös gazdaság ellenére viszonylag erőteljesebb, mint a tsz-ekben; és mint vállalkozást is integrálja, nemcsak a tevékenységet.

A termelőszövetkezet belső érdekviszonyainak elemzéséből így az a következtetés adódik, hogy a kisüzemek termeléséhez, tevékenységük integrálásához sokkal erősebb népgazdasági, osztálytársadalmi érdek fűződik, mint amennyire ebben a közös gazdaságok érdekeltek. Maga az integrátor kevésbé érdekelt az integrációban. A termelőszövetkezet vagyoni társulás jellegének elszorvadása úgy tűnik nem pozitív, hanem negatív következményekkel járhat a jövőben. A közös gazdaság érdekelttségének hiánya - a társadalmi kényszer ellenére is - kétségesse teszi az integráció fejlődésének jövőjét.

Ma már senki sem vitatja, hogy a kisüzemek termelésére még viszonylag hosszú ideig szükség lesz. Jelentőségük visszaszorulását a nagyüzemek fejlődése határozza meg, - illetve akkor tekinthetjük mezőgazdaságunk fejlődését optimálisnak,

ha valóban így történik. Bizonyos negatív jelenségek /pl. parlagföldek növekedése/ viszont arra utal, hogy a generációváltás folyamatának előrehaladásával a családi termelésben való érdekeltség a tagok, az egyének oldaláról is mérseklődik. Az új generáció már nem pótlólagos egyéni munkával, hanem a törvényes munkaidő alatt, munkahelyén, a közössben kívánja egyre inkább megkeresni jövedelmét. Így az a helyes gazdaságpolitikai koncepció, amely egyfelől a nagyüzemek fejlesztésére, másfelől a kisüzemek tevékenysége csökkenésének lassítására alapozza a mezőgazdaság technikai-gazdasági átalakításának folyamatát, megkérdőjeleződhet az érdekviszonyok ellenkező irányú hatása következtében. A megoldás - véleményem szerint - nem a szövetkezeti jelleg elsorvadásának gyorsítása, hanem éppen ellenkezőleg erősítése: a tagok vagyoni hozzájárulása tehetné érdekeltté a közös gazdaságot a kisüzemek támogatásában és tevékenységének szervezésében, s ez utóbbi a kisüzemet e tevékenység fejlesztésében.

Ehhez persze szükséges lenne az is, hogy szabályozó rendszerünk - elsősorban a jövedelemelvonás vonatkozásában - is egységes egészként kezelje a szövetkezetet, úgy mint a közös és a háztáji szerves egységét, és ne külön, mint magángazdaságot kezelje /adóztassa stb./ a háztáji gazdaságot. Így a háztájiból származó személyes jövedelmek regulátora, a többletjövedelmek lecsapolásának eszköze a költségvetési formák helyett legalább részben a közös gazdaság fejlesztési alapját növelő vagyoni hozzájárulás lehetne. Egy ilyen konstrukció már csak azért is előnyös lenne - a gazdaságirányítás szempontjából -, mert általa elkerülhetők lennének a termeléspolitika és a jövedelempolitika ütközéseiből /az elmúlt időszakban nem egyszer/ adódó gazdaságpolitikai "cikkcakk"-jai. /Az ellátás és a jövedelemszabályozás ellentétes céljaiból fakadó ösztönzés és korlátozás ellentétes hatásai./

Jegyzetek

1. A két tulajdonforma perspektívájának kérdésében rendkívül szélsőséges nézetek találhatók. Az egyik véglet az, amikor kiindulva az állami vállalatok elkülönültségéből, önállóságuk növelésének szükségességéből eljutnak addig, hogy csoporttulajdonná kívánják "fejleszteni" az állami tulajdont. A másik véglet az, amikor a csoporttulajdon társadalmasításán a szövetkezetek államosítását értik.
2. Lásd: Szabó Kálmán: A fejlett szocialista társadalom hazai építésének egyes közgazdasági kérdéseiről. Tájékoztató, 1978. 3. sz. 40-66. 1.